

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№3/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 25.09.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 25.09.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 25.09.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS		
БАҚЫТЖАНОВА А.К.	The problem of Professional Language in Scientific Publications of the International Database Scopus	7
ЕРСҰЛТАНОВА Қ.Ж.	Қазақ тілінің цифрлық медиакөңістіктегі тіл тазалығы	23
ИМАНБЕРДІ С.Қ. ӘБДУӘЛИҰЛЫ Б.	Қазақ кісі есімдері: отбасы және демография	32
КЕСІКБАЕВА Ә. ЕСЕНОВА Қ.Ө. ИСМАИЛОВА Ф.К.	Қазақ очерктерінің типтік түрлері және жолсапар очерктерінің прагматикасы	42
МУСАЕВ Ә.С. АМАНГЕЛЬДИН Е.А. АЛКЕБАЕВА Д.А.	Адам мен жасанды интеллект коммуникациясы: тілдік имитация және иллюзия	54
НУРБАЕВА А.М. БАЙСЫДЫК И.Б. АҚЫБАЕВА Н.Н.	Генеративный искусственный интеллект в рекламном дискурсе: языковые сдвиги и трансформация голоса бренда	65
NURDAULET P. BIRAY N. MAULET A.	Theoretical Foundations of the Linguoculturological Study of Kui-anyz texts: Language and Culture, Linguocultural Unit, Concept, Symbol, and Cultural Code	78
ОРАЗБАЕВА Ф.Ш. РЫСҚҰЛОВА А.Д. ПЕРТАЕВА Ә.К.	Қазақ, орыс және ағылшын дискурсындағы генеративті семантика: салыстырмалы-типологиялық талдау	89
РАҚЫМҒАЛИЕВА А.О. ИСАКОВА С.С. МУХАМЕДЖАНОВА Г.Т.	Қазақ тіл білімінде когнитивтік терминтаңымның қалыптасуы мен дамуы	102
SAURBAYEV R.ZH. PASHAN D.M.	The Manifestation of Emotive and Evaluative Dimensions in Lexical Usage within the Context of Communication	111
СНАБЕКОВА М.М. НУРТАЕВА А.Б.	Қазақ және ағылшын тіліндегі жеке жұлдыздардың халықтық космонимдік атаулары жайында	124
ТҰЯҚБАЙ Т. ТҰЯҚБАЕВА Р. ТОЙБЕКОВА С.	Абай шығармаларындағы «е» көмекші етістігінің эволюциясы	133
ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES		
АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә. НУРДАУЛЕТОВА Б.И. БЕКЕЕВА Н.Ж.	Алтай оронимі мен Ертіс гидронимі: фольклорлық нұсқалар және этимологиялық талдау	146
АЛМАСХАНҚЫЗЫ А. СЕЙІТОВА Б.Б. МЕЛЬНИК С.	Асқар Алтай прозасындағы интермәтін және ұлттық семиосфера	158

ҚОРҒАНБЕКОВ Б.С. ДАУЛЕТ Л.	Мырзашөл өңірі қазақтарының фольклоры: жанрлық жүйесі мен мәдени-танымдық ерекшелігі	173
KARBOZOV E.K. NOGAIBEK KYZY L.	Semiotic and Symbolic Significance of Sacred Notions in Wedding Ritual Folklore	184
ДИЛЬДЕБАЕВА Ж.Ш. АХМЕТ К.С.	Әдебиеттегі кроссвер жанры және қазіргі қазақ прозасы	196
ЖОРАШОВА А.М. АЙТУГАНОВА С.Ш. ТАМАБАЕВА Қ.Ө.	Қазіргі қазақ прозасындағы метанарратив: Айгүл Кемелбаева шығармаларының құрылымдық ерекшеліктері	207
ЖУМАГЕЛДИН Ж.Ш. ЖАРЫЛҒАПОВ Ж.Ж. КЕНЖЕГАЛИЕВ С.А.	Қазақ анималистік прозасындағы баяндау формаларының құрылымы	218
ИСИНА Н.У. НУРМАНОВА Ж.К. ЖАПАНОВА М.Е.	Авторская стратегия в малой прозе Умит Тажкен	227
МИРАЗОВА М.Н. БОЛТАНОВА Ж.	Қазылық тауының көркем санадағы пішіні	243
ОРАЗХАН Н.Н. ДАРИБАЕВ С.Д. МАХАНБЕТҚЫЗЫ А.	*Қорқыт ата бейнесін медиакеңістікте жандандыру мәселесі	252
САДЫҚ А.С.	Қазақ ғашықтық ән өлеңдерінің поэтикалық типологиясы	262
САПАШ Ш.Б. ТАХАН С.Ш.	Методологические подходы к изучению казахской драматургии в отечественном литературоведении 1960–1980-х годов	273
СИРЯЧЕНКО В.В. БАЗЫЛОВА Б.К. СЕКЕЙ Ж.	Возможности и вызовы интеграции искусственного интеллекта и визуализации данных в изучение эволюции казахской литературы	284
ТОҚТАРБАЙ Е. Н. ӘУБӘКІРОВА Қ.А. ТОҚСАМБАЕВА А.О.	Шәкәрім поэзиясындағы «оян» мотиві	294
UTESHOVA A.A. MATBEK N.K.	Mystical Chronotope and Mythical Symbolism in Contemporary Kazakh Youth Prose	305
ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ / METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE		
АСҚАРОВА Г.С. КАРИБЕКОВА А.Ж. АЙТОВА Ж.Ж.	Цифрлық гуманитаристика аясында ежелгі дәуір әдебиетін оқытудың жаңа парадигмасы	315
САТКЕНОВА Ш. ТЛЕУБАЕВ С. Б.	Мультимедиялық құралдар арқылы қазіргі қазақ әңгімелерін оқытудың ерекшелігі	328

*Ә. КЕСІКБАЕВА¹Қ.Ө. ЕСЕНОВА²Ф.К. ИСМАИЛОВА³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы^{1,2,3}(e-mail: hazretosman@mail.ru¹, kalbike_65@mail.ru², fari1996@mail.ru³)

ҚАЗАҚ ОЧЕРКТЕРІНІҢ ТИПТІК ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЖОЛСАПАР ОЧЕРКТЕРІНІҢ ПРАГМАТИКАСЫ

Аңдатпа. Мақалада қазақ очерк жанрының типтік түрлері жүйеленіп, олардың жанрлық-тақырыптық және функционалдық ерекшеліктері айқындалады. Зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ очеркінің даму үстіндегі және қолданысы сиреген түрлерін анықтап, портреттік, проблемалық, тарихи-танымдық, өндірістік және жолсапар очерктерінің көркем-публицистикалық табиғатын саралау. Зерттеу материалы ретінде Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктері» мен Қайрат Сақтың «Кәрі құрлық қазақтары бас қосты» жолсапар очеркі алынды. Мәтіндерді талдауда жанрлық-типологиялық, лексика-семантикалық, салыстырмалы және прагматикалық әдістер қолданылды. Нәтижесінде очерк мәтініндегі деректілік пен субъективті баяндаудың арақатынасы, авторлық «меннің» көрінісі, бағалауыштық семантика, адресатпен байланыс орнату тетіктері және кеңістік пен уақыт категорияларының прагматикалық қызметі анықталды. Ш.Уәлиханов очеркінде ғылыми-деректік баяндау басым болса, Қайрат Сақ мәтінінде риторикалық сұрақ, тікелей үндеу және эмоциялық бағалау арқылы оқырманмен диалог күшейетіні көрсетілді. Зерттеу қорытындылары қазақ публицистикасы мен көркем прозадағы очерк жанрының қазіргі даму үрдістерін түсіндіруге және очерктік мәтіндерді лингвопрагматикалық тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қазақ очеркі, жолсапар очеркі, мәтін прагматикасы, бағалау семантикасы, авторлық «мен», деректілік пен субъективтілік, ұлттық-мәдени ақпарат, медиамәтін.

Кіріспе. Қазіргі қазақ очеркі – көркем әдебиет пен публицистиканың тоғысуында дамып жатқан стильдік жанр ретінде деректік және прагматикалық қызметін сақтай отырып, сонымен қатар субъективтілік пен интерпретацияның жоғары деңгейімен ерекшеленетін күрделі туынды. Қазіргі қазақ очерктері қоғамдық сананың медиатизациялауға бағыттайтын құнды құрал болуы тиіс. Себебі очерк шынайы ақиқат болмысқа құрылатын болғандықтан және публицистикалық стильде рәсімделетін болғандықтан оқырманға оңай жол табатын стильдік туынды болып отыр. Қоғамдық сананы өркендету, дұрыс бағытқа жетелеу, өнегелі тәрбие беруде қазақ очерктерінің қызметі артатынын сөзсіз. Бірақ оның стильдік және прагматикалық, тіпті дискурстық талаптары бар. Очерктің прагматикасы тек мазмұны мен тақырыбы арқылы ғана емес, ең алдымен мәтіннің коммуникативтік бағыттылығымен, адресатқа бағдарлануымен және ықпал ету әлеуетімен айқындалады. Осы мақаланың мақсаты да қазіргі очерктердің негізгі прагматикалық сипаттарын айқындау және

олардың функционалдық-коммуникативтік ерекшеліктерін сипаттау болып отыр. Қазақ очерктерінің прагматикасы дәстүрлі түрде сөйленімнің коммуникацияға қатысушылармен, сөйлеу актісінің шарттарымен және сөйлеушінің мақсаттарымен арақатынасын зерттейтін саласы ретінде қарастырылады. Очерк жанрына қатысты прагматика мынадай қырлардан көрініс табады: авторлық интенцияда (хабарлау, иландыру, интерпретациялау, бағалау); коммуникативтік стратегиялар мен тактикаларды таңдауда; адресат бейнесін модельдеуде; экспрессивті және бағалауыштық тілдік құралдарды қолдануда. Очерк жазу өте күрделі құбылыс. Сондықтан қазақ очерктерін типтерге ажырату қиын. Себебі қазіргі очерктерге көпқызметті (полифункционалды) сипат тән. Қазіргі заманауи очерктердің мазмұнында ақпараттық қызмет (деректерді хабарлау, оқиғаларды сипаттау, тұлғалық портрет жасау) болуы шарт. Сонымен қатар интерпретативтік және бағалауыштық қызметтердің болуы маңызды. Автор шындықты тек тіркеп қана қоймай, оны пайымдауды ұсынып, белгілі бір дүниетанымдық бейне қалыптастырады. Қазіргі очерктерге қойылатын талаптардың бірі - автордың прагматикалық ұстанымы болуы. Ол ұстаным қандай сипатта болуы мүмкін:

- аналитикалық қызмет – әлеуметтік, мәдени немесе тұлғалық құбылыстарды түсіндіру

- аксиологиялық қызмет – бағалау мен авторлық ұстанымды білдіру

- эмотивтік қызмет – адресаттың сезіміне ықпал ету

- мобилизациялық қызмет – оқырманды ойлануға немесе әрекет етуге жетелеу.

Осындай қағидалардың негізінде құрастырылатын очерктердің оқырманы да көп болатыны сөзсіз. Бірақ бұған күрделі дайындық қажет. Сондықтан публицист-журналистердің зерделі көкжиегі, логикалық пайымдауы, психологиялық өрісінің кеңдігі, дүниетанымдық білімі жан-жақты болуы талап етіледі. Очерк мәтіні формалды түрде монологтық құрылымда болғанымен, диалогтылыққа бағдарланған болуы тиіс. Автор оқырманның тәжірибесіне, құндылықтарына және оның тұжырымы мен ой түйініне құрылуы қажет. Демек қазіргі қазақ очерктерінде жасырып диалогтық қарым-қатынас жүзеге асырылуы тиіс.

Әдістеме мен зерттеу әдістері. Қазіргі очерк типтері мен жанрларын зерттеу үшін классикалық және заманауи басылымдарды қамтитын мәтіндер корпусы пайдаланылды. Дереккөздер қатарына 2015–2025 жылдары мерзімді басылымдарда жарияланған очерктер, 2020–2025 жылдардағы интернет-басылым материалдары, әдеби-көркем жинақтар мен ғылыми публицистика енгізілді. Негізгі талдау материалы ретінде Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктері» мен Қайрат Сақтың «Кәрі құрлық қазақтары бас қосты» жолсапар очеркі алынды. Мәтіндер жанрлық-тақырыптық, функционалдық және прагматикалық белгілері бойынша іріктелді.

Зерттеу кешенді әдістемеге негізделді. Лексика-семантикалық талдау мәтіннің негізгі тақырыптарын және стильдік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Жанрлық-типологиялық әдіс очерктерді түрлерге ажырату және олардың функционалдық белгілерін салыстыру үшін қолданылды. Прагматикалық талдау арқылы авторлық интенция, бағалауыштық семантика, адресат бейнесі және оқырманға ықпал ету тетіктері сараланды. Салыстырмалы талдау Ш.Уәлиханов пен Қайрат Сақ мәтіндеріндегі деректілік, авторлық «мен», кеңістік пен уақыт категорияларының қызметін өзара сабақтастықта қарастыруға бағытталды.

Талқылау және бақылау. Қазақ очерктерінің зерттелуі бойынша М.Б. Шыңдалиеваның «Қазақ очеркі» библиографиялық көрсеткіші пайдаланылды. Онда әр жылдарда жарияланған қазақ очерктерін тауып, өзара салыстыруға мүмкіндік туды [1]. Бұл библиографиялық көрсеткіште 1465 очерк ұсынылған. Алдағы уақытта аталмыш қазақ очерктерін типтік түрлерге топтастыруға болады. Осы библиографиялық көрсеткіште жолсапар очерктері жолжазбалар деп аталғаны байқалды. Сондай-ақ аталмыш библиографиялық көрсеткішті талдай отырып, қазақ очерктерінің ең көп жазылған кезеңі, яғни қарқынды дамыған шағы кеңестік кезең екенін байқалды. З.Шашкин, Ә.Шәріпов, Қ.Шаңғытбаев, М.Хәкімжанова, Ө.Тұрманжанов, А.Тоқмағанбетов, Ә.Тәжібаев, О.Сүлейменов, Ғ.Сланов, С.Ақселеу, Ә.Серсенбаев, Қ.Сарғарин, және т. б.

ақын-жазушылардың очерктерінің тақырыптық, жанрлық түрлерінің алуан түрлілігі аңғарылды. Қазақ очерктерінің бастауында Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктері», Б.Майлиннің «Алыпты аралағанда», І.Жансүгіровтің «Соқашылар» туындысы алғашқы публицистикалық туындылар болып саналады. Одан кейін Б.Бұлқышев, Б.Момышұлы, М.Ғабдуллин, Ж.Жұмақановтардың очерктері Ұлы отан соғысындағы қаһармандық пен батырларды сипаттауға бағытталды. М.Әуезовтің «Түркістан солай туған», С.Мұқановтың «Туған жер тыңында», Ғ.Мүсіреповтің «Отарлар оралып келеді», А.Тоқмағанбетовтің «Ақ күріштің атасы», Х.Ерғалиевтің «Өмір шежіресі», және т. б. очерктер қазақ жеріндегі өндірістің дамуын, Түркістан темір жолының салынуы, қарағанды көмір кенін, ауылшаруашылық өнеркәсіптерді, тың игеру науқанын насихаттауға арналған болатын. Осылайша қазақ очерктері қоғамның ағымындағы өзгерістерді ақпараттандыратын тарихи деректі туынды ретінде үздіксіз дамып отырды. Тәуелсіздік кезеңінде бұқаралық ақпарат құралдарында очерк жанрының түрлері өзгере бастады. Қазіргі очерктердегі адресат бейнесі көбінесе жалпылама сипатта болады, алайда цифрлық медиада оны нақтылау үдерісі айқын байқалады. Интернет-басылымдарда, блогтарда және әлеуметтік желілерде жарияланатын очерктер халықаралық қарым-қатынастағы әсер мен мәдени текетірестерге қатысты жағдаяттар аясында жарияланатын болды. Бұл белгілі бір шектеулі оқырмандарға ғана қызықты болуымен очерк жанрының әлсіздігін көрсете бастады. Сын тұрғысынан ойлай білетін және кері байланыс көрсете алатын оқырманға ғана бағытталған очерктер туындады. Сондықтан тәуелсіздік кезеңінен кейін очерктерді дипломаттар, елшілер, халықаралық байланыстағы жазушылар ғана жазатын болды. Ондай очерктердің прагматикасы риторикалық сұрақтарға, оқырманға тікелей үндеу ретінде, ұжымдық естеліктер мен мәдени кодтарға апелляция түрінде жарияланатын болды. Бұл мәтіннің перлокутивтік әсерін күшейтеді, яғни адресаттың сипатталған оқиғалар мен кейіпкерлерге қатысты қарым-қатынасын қалыптастыруға бағытталады. Очерк жанрындағы мұндай құбылыс әлемдік публицистикалық жанрда кездесетін қалыпты жағдай екенін анықталды. Әлемдік зерттеулер бойынша, М. Бахтин очерктің талаптары шартты, ең бастысы оқырманмен жасырын диалог құру қызметі орындалса жеткілікті деп түсінеді [2]. В.И.Карасик мәтіннің прагматикалық жағының маңыздылығын ерекше көрсетеді: авторлық интенцияны, коммуникативтік стратегияларды, адресат бейнесін модельдеуді талдау [3]. Н.Д. Арутюнова зерттеуінде бұл тәсілдер очеркті полифункционалды жанр ретінде, яғни ақпараттық, интерпретативтік және бағалаушылық функцияларды біріктіретін жанр ретінде ашып көрсетеді [4]. Қазіргі очерктерді эмпирикалық зерттеулер негізінен интернет-басылымдар, блогтар және әлеуметтік желілердегі мәтіндерді талдауға бағытталған. Мысалы, Фэрклоу және сыни дискурс зерттеушілерінің жұмыстары көрсеткендей, цифрлық кеңістіктегі очерк интерактивтік сипатқа ие болады: автор оқырманның кері байланысын ескереді, риторикалық сұрақтарға, мәдени кодтарға және ұжымдық естеліктерге, үндеулерге аса мән береді. Т. Бростовскаяның зерттеулерінде портреттік очерк қазіргі БАҚ бетінде мүлде жоғалып кеткенін айтады, яғни «бұл жалпыадамзаттық үлгі боларлық тұлға (көсем) мәртебесі стереотипі жойылғанын көрсетеді» деп тұжырымдайды [5]. О.Казакованың зерттеуінде де «Біздің заманымыздың кейіпкері» ұранымен пайда болатын портреттік очерктер мазмұны әлсірегенін айтады, қазіргі медиаочерктер тұлғаны дәріптеу емес, өзін дәріптеуге бет бұрғанын атап көрсетеді [6].

Н.С.Авдоница мен В.Н.Богатырёва медиаформаттарды, журналистикалық жанрлардың цифрлануын талдай отырып, медиаочеркті жаңа жанр ретінде қабылдайды: «Цифрландыру мен конвергенция үдерістері журналистикаға сапалы өзгерістер алып келді, цифрлық ортада баяндау стилінің жаңа форматы медиаочерк пайда болды» [7] – деп мәлімдейді. Мұндағы медиаочерк – мәдени, рухани жаңалықтарды әсерлі баяндау үлгісіндегі публицистикалық туынды.

Ю.Демьянова, В.Абишева, және т. б. зерттеуінде цифрлық коммуникацияның баяндау жанрларының дамуына әсері талданады, зерттеушілердің пікірінше медиаочерк – бұл публицистика мен көркем эссенің гибриді жанры деп түсініледі [8].

Б.Әліқожа, З.Авшар зерттеуінде 53 000-нан астам жарияланымдарды талдаудың нәтижелері бойынша 2010 жылдан кейін медиаочерк жанрындағы зерттеулердің артқанын және цифрлық медиасфераға очерк жанрына қызығушылықтың ұлғайғанын көрсетеді [9].

«Очерктің негізгі сипаттамасы — шындықты көркем тіл арқылы көрсету қабілеті, нақты деректерге және авторлық перспективаға негізделуі» деген қатаң ұстаныммен зерттеу бағыты да бар екені аңғарылады [10].

Ғылыми әдебиеттер мен эмпирикалық зерттеулерді талдау көрсеткендей, очерк жанры әлеуметтік, мәдени және технологиялық факторлардың әсерінен үздіксіз трансформациялана беретінін байқадық. Цифрландыру және медиаформаттардың дамуы жанр үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, медиаочерк интерактивтік сипатқа ие, мультимедиялық құралдарды пайдаланады және белсенді, сын тұрғысынан ойлай білетін оқырманға бағытталғанын көрдік. Әлеуметтік желілер, блогтар және интернет-басылымдар дәстүрлі көркем-құжаттық стильді цифрлық және визуалды элементтермен біріктіретін гибриді очерк формаларының пайда болуына ықпал етеді.

Осылайша, қазіргі очерк жанры гибриді және көпқызметті жанр ретінде дамуда, көркем, құжаттық және публицистикалық элементтерді біріктіре алады, өзгеріп отырған коммуникативтік жағдайларға бейімделеді. Зерттеушілердің ұстанымдары жанрдың дамуы мәдени-тарихи және технологиялық факторларға тәуелді екенін растайды, ал оның әрі қарайғы трансформациясы коммуникацияның үздіксіз цифрландыруымен байланысты болатынын аңғардық.

Очерк – журналистика жанрларының бірі ретінде аналитикалық мазмұн мен бейнелі сипаттың тоғысуынан тұратын көркем-публицистикалық туынды. Осыған байланысты очерк авторы тек тұлға, оқиға немесе құбылысқа қатысты деректерді баяндаумен шектелмей, мәтіннің көркемдік деңгейін арттыратын бейнелеу құралдары мен экспрессивтік әдістерді де қолдануы қажет. Кей жағдайда осы екі құрамдас бөліктің арасындағы үйлесімділікті сақтау қиындық туғызады. Сондықтан очерк жанры ең күрделі түрлердің бірі ретінде қарастырылады әрі көркем-публицистикалық жанрлардың «негізгі құнды әрі күрделісі» деп аталады. Қазақ очерктерінің типтік түрлері көп, бірақ соған сай жазылатын туындылар саны аз. Мысалы:

Портреттік очерк – құрылымдық өзегінде жеке тұлғаның бейнесін, оның өмір жолы мен жинақталған тәжірибесін бейнелейтін публицистикалық туынды түрі. Мұндай жанрдағы мәтіндер мен бейнематериалдардың кейіпкерлері көбіне қоғам дамуына елеулі үлес қосқан танымал тұлғалар болса, кей жағдайда қарапайым адамдар немесе көркемдік тұрғыда қиялдан жасалған бейнелер де кейіпкерге айналуы мүмкін. Негізінен көркем мәтіннен очерктің айырмашылығы кейіпкерінің шынайылығында, яғни очерк кейіпкерлері өмірде бар және болған адамдар турасындағы ақиқат жағдаяттан құралады. Дегенмен де портреттік очеркте негізгі кейіпкердің тұлғалық бейнесін айқындау үшін қиялдан туған жанама кейіпкерлер де ойдан құрастырылады. Бұл ретте басымдық олардың кең ауқымды тарихи-әлеуметтік оқиғалардағы орнына емес, жеке өмірлік тәжірибесіне және бастан кешкен сын-тегеуріндеріне беріледі. Портреттік очерктің негізгі қызметі – оқырманды кейіпкердің өмірлік болмысын тереңірек ұғынуға бағыттау, әрі соның негізінде оқырманға өзінің ішкі сезімдік күйін пайымдауға және жеке тәжірибесін сипатталған жағдайлармен салыстыруға мүмкіндік туғызу.

Жолсапарлық очерк – саяхатшының белгілі бір сапар барысында жинақтаған бақылаулары мен жазбаларын қамтитын публицистикалық жанр үлгісі. Оның алғашқы нұсқаларының бірі ретінде Ш. Уәлихановтың “Жоңғария очерктері» еңбегін атауға болады. Жанрдың ерекшелігі – жолсапаршының жеке тәжірибесі негізінде оқиғалардың сипатталуы, соның ішінде әртүрлі кездесулер, күтпеген жағдайлар мен қиындықтардың баяндалуы. Жолсапарлық очерктің негізгі міндеті – баяндалған деректерді оқырман қызығушылығын сақтайтындай етіп ұсыну және сапар барысындағы ең мәнді әрі әсерлі сәттерді таңдап көрсету.

Проблемалық очерк – белгілі бір мәселенің дамуын жүйелі түрде қадағалауды мақсат ететін публицистикалық жанрдың түрі. Бұл жанрдың ерекшелігі – тақырыптық шеңберден белгілі бір деңгейде ауытқуға, көркемдік элементтерді қолдануға мүмкіндік беруінде. Очерк авторы мәселені жан-жақты талдап, оқырманға туындаған қайшылықты түсінуге қажетті деректерді ұсынады, сондай-ақ оның шешім табу барысын бақылап отырады.

Очерктің негізгі ерекшеліктері:

- Баяндау формасы. Очерк ғылыми мақала мен репортаждан баяндау еркіндігімен ерекшеленеді. Автор үшінші жақтағы баяндауды, жеке пайымдауларды және риторикалық сұрақтарды қолдана алады. Негізгі мақсат – авторлық ой мен эмоциялық әсерді барынша анық жеткізу.

- Жазушылық мәнер. Очерк шағын көлемді көркем-публицистикалық туынды ретінде автордың эстетикалық шеберлігін танытады. Бейнелеу құралдары, аналогиялар мен метафоралар оқырманға ой салу және эмоциялық әсер ету үшін жұмсалады.

- Субъективтілік. Очерк жанры табиғатынан субъективті сипатқа ие. Онда автордың жеке көзқарасы, әсерлері мен бақылаулары көрініс табады. Осыған байланысты автобиографиялық элементтердің кездесуі заңды құбылыс саналады.

Очерктің ерекшелік сипатын айқындау үшін А. Потебняның көркем шығарманы құрылымдық тұтастық ретінде қарастыратын тұжырымын негізге алуға болады. А.Потебняның пайымдауынша, зерттеу нысанына қолданылатын сыртқы форма компоненттері (бейнелеу құралдары, композиция, тілдік құрылым және жанрлық сипат) көркем бейнені, яғни ішкі форманы түзейді. Ішкі форма зерттелетін нысан жөнінде жаңа білімді бейнелеумен қатар, сол білімді қалыптастырушы тетік қызметін де атқарады. Осыған сәйкес, А.Потебня ұсынған поэтикалық шығарманың «формуласы» тұрғысынан алғанда, зерттеу нысаны туралы жаңа білім туындының идеясы мен мазмұнын құрайды [11].

И.Кузьмичевтің пікірінше, очерк жанрының айқындаушы белгісі – шынайы болмыс фактісі болып табылады. Бұл факт көркем туындының эпикалық құрылымдық компоненттерін: сюжеттік желіні, композициялық жүйені, типтендіру амалдарын, баяндаушының функциясын және заттық-бейнелеу құралдарын ұйымдастырушы өзек рөлін атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеушінің «очерктегі жағдайлар кейіпкерлердің өзара әрекеттестігі нәтижесінде жасалмайды, қайта өмірлік шындықтан тікелей алынады» деген тұжырымы очерк табиғатын дәл сипаттайды [12].

Н.Глушков очерк жанрының табиғатын талдай отырып, оның құрылымында публицистикалық және беллетристикалық бастаулардың бір мезгілде қатар қызмет ететінін атап көрсетеді. Зерттеушінің пайымдауынша, аталған құбылыс шағын эпикалық формада айқын байқалған жағдайда, біз очерк пен новелла белгілерін ұштастырған аралас жанрлық үлгілермен бетпе-бет келеміз. Мұндай «гибридтік» туындыларды ғалым үш түрге жіктейді: «беллетристикалық очерк» (қиялдан туған сюжет пен кейіпкерлерге негізделген көркем сипаттағы очерк), «очерк-әңгіме» (онда публицистикалық-зерттеушілік және беллетристикалық компоненттер баяндау жүйесін ұйымдастыруда тоғысады), сондай-ақ «публицистикалық әңгіме» (публицистикалық және беллетристикалық қырлардан бөлек, мұнда лирикалық элементтер де орын алады) [13].

Очерктің қызметінің қатарына PR да енеді. Себебі «Бүгінгі әлемде ақпарат пен PR – адамдарды басқарудың негізгі құралдары болып табылады. PR – дәл сол саясаттың өзі. Тарих пен қазіргі заман көрсеткендей: адамдарға нақты ақпараттық ықпалсыз және бұл ықпалды тиімді басқарусыз саясат деген түсінік жоқ. Ол сондай-ақ саяси жарнама мен имиджмейкингсіз де мүмкін емес» дейді А.Альжанова. [14, 14].

Меңдігүл Шыңдалиева «Ш.Мұртаза очеркші» мақаласында былай дейді: Жазушы очерктерінің өзегі – өмірлік қым-қиғаш оқиғаларды жедел таразылап, саралап, сыни көзбен ақиқат безбеніне салып игеруге күш-қуат жұмсағаны айғақ [15, 231].

Очерк-мақала қоғамдық-саяси, халық шаруашылығы және экономика проблемалары сөз болатын очерктің ең шағын түрлерінің бірі.... Очерк-әңгімеде оқиға баяндау арқылы

жүзеге асады. Очерк- әңгіменің жанрлық ерекшелігі алдымен очеркистің оқиғаны баяндау тәсіліне, композициялық, сюжеттік құрылысы, кейіпкерлердің характерін ашу кезінде көрінеді [16, 146].

Жолсапар очеркінің прагматикасы.

Жолсапарлық очерк – публицистика мен көркем прозаның тоғысқан дәстүрлі жанрлық үлгілерінің бірі. Оның құрылымында деректік пен көркемдік сипат қатар көрініс табады. Жанрдың басты ерекшелігі – автордың сапар барысында жинақтаған әсерлері мен бақылауларын баяндау арқылы табиғат құбылыстарын, адамдар өмірін, мәдени және әлеуметтік жағдайларды сипаттауында. Бұл жанрда тілдік құралдардың қызметі айрықша мәнге ие, өйткені олардың көмегімен жолсапарлық очерктің қос қырлы табиғаты – ғылыми-деректер нақтылығы пен көркем бейнелілік жүзеге асады.

Жолсапарлық очерктің басты ерекшеліктерінің бірі – фактологиялық сипаты. Яғни мәтінде сипаттаманың нақтылығы (күндер айлар жылдар, оқиғалар), географиялық ақиқат (өңір, өлке, аймақ, нақты жер атаулары), күндер мен оқиғалардың аталып өтуі тән.

Екінші ерекшелік – көркем бейнеліліктің белгілі бір мақсатта ғана қолданылуы. Әсіресе өзге елден алған әсерді, халқының сымбаты мен мінезін баяндауда, табиғатын таныстыруда қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ очерктегі көркемділік автордың сапарды қабылдауынан туған эмоционалды реңкі бар сипаттаулар арқылы көрініс табады.

Үшінші ерекшелік – әңгімелеу мен сипаттаудың ұштасуы. Жолсапарлық очеркте әңгімелеу эпизодтары (қозғалыс, жол, кездесулер) мен сипаттама бөліктері (табиғат, қалалар, тұрмыс) жиі алмасып отырады. Мәтін құрылымы сапар бағытына (маршрутына) бағынады.

Төртінші ерекшелік – лиризм және авторлық «мен»-нің болуы. Автор көбіне бақылаушы ғана емес, сонымен қатар оқиғалардың қатысушысы, комментатор, ойшыл ретінде көрінеді.

Бірінші жақтағы жіктеу есімдіктерінің («мен көрдім», «маған солай көрінді») қолданылуы қабылдаудың субъективтілігін күшейтеді.

Бесінші ерекшелік – сөйлеу стильдерінің көптүрлілігі, яғни публицистикалық, ғылыми және көркем стильдердің үйлесуі. Фольклорлық элементтердің, дәйексөздердің, жергілікті тұрғындардың ауызекі сөйлеу тілінің енгізілуі жиі кездеседі.

Нәтижелер. Жолсапарлық очерктің стильдік айырмашылықтарды былай түсіндіруге болады (Кесте 1):

Кесте 1 – Жолсапар очеркінің публицистикалық және көркемдік белгілері

Өлшемшарты	Публицистикалық қыры	Көркемдік қыры
Қызметі	Ақпарат беру, деректерді құжаттау	Эмоциялық әсер қалдыру, эстетикалық ләззат тудыру
Тілі	Нақтылық, фактологиялық дәлдік, қисындылық	Бейнелілік, метафоралық сипат, эмоционалдылық
Композициясы	Сапар маршрутына негізделген сызықтық, хронологиялық	Еркін, ассоциативті, лирикалық шегіністермен
Авторлық ұстанымы	Объективті куәгер	Субъективті бақылаушы, баяндаушы
Бейнелеу құралдары	Терминдер, географиялық және этнографиялық деректер	Эпитеттер, теңеулер, эмоционалды реңкі бар сөздер

Жолсапарлық очерк – деректік пен көркемдікті ұштастыратын аралық жанрлық форма болып табылады. Оның тілдік сипаты нақты фактілердің дәлдігі мен бейнелі-көркемдік элементтердің үйлесімді қолданысынан көрініс табады. Стильдік тұрғыдан алғанда, очерк мәтіні екіжақты қызмет атқарады: бір жағынан ол шынайы болмысты деректік тұрғыдан

тіркеп отырады, екінші жағынан көркемдік тұрғыдан интерпретациялайды. Осындай қос қырлы табиғаты путевой очерктің дүниені ғылыми-танымдық және эстетикалық тұрғыда қабылдауға ықпал ететін, заманауи әдеби процесте маңызын жоғалтпайтын жанр ретінде сақталуына негіз болады.

Қазақтың жолсапар очерктерінің алғашқы үлгілерінің бірі Ш. Уәлихановтың «Жоңғария очерктерін» мақаланың зерттеу нысаны етіп алдық [17]. Очерк 2945 сөз қолданыстан тұрады. Жер-су атауларының көптігімен ерекшеленеді. Сипаттамалы очерктің құрылымы автордың әсерлі көзқарасынан, Орта Азия жерінің табиғатын суреттеуден басталады. Очерк соңы Қашқариядағы қолына түскен кітаптар мен өзі оқып үлгерген еңбектерді таныстырумен және сапардан тұшынған сезімін баяндаумен аяқталады. Біз «Жоңғар очеркіне» былайша талдау жасадық:

1. Тарихи-ғылыми ақпарат. «Жоңғария очерктері» – XIX ғасырдың екінші жартысында Ресей шығыстану ғылымының қалыптасу кезеңінде жазылған іргелі еңбектердің бірі. Автор бұл еңбегінде Орта Азия мен Жоңғарияға қатысты геосаяси, тарихи, этнографиялық және географиялық мәліметтерді кешенді түрде ұсынады. Оның жазбалары тек саяхатшының жолжазбалары ғана емес, ғылыми сипаттағы дереккөз болып табылады.

2. Геосаяси маңыз. Ш. Уәлиханов Орта Азияның халықаралық қатынастардағы орнын айқындай отырып, аймақтың Ресей мен Ұлыбритания сияқты ірі державалардың саяси мүдделер қақтығысындағы маңызын көрсетеді. Автордың пайымдауынша, бұл өңір әлі толық зерттелмеген, сондықтан қарама-қайшы деректер көп кездеседі.

3. Әлеуметтік-мәдени сипат. Очеркте Орта Азия халықтарының мәдени артта қалушылығы, ислам дінінің ұстанымы, ғылым мен білімнің құлдырауы жан-жақты сипатталады. Ш. Уәлиханов тарихи кітапханалар мен обсерваториялардың жойылуын аймақ мәдениетінің құлдырау белгісі ретінде бағалайды.

4. Этнографиялық бақылаулар. Ғалым Ш. Уәлиханов қазақ, қырғыз және жоңғар халықтарының тұрмысын, дәстүрін, салт-жоралғыларын салыстыра отырып талдайды. Қырғыздар мен қазақтардың шығу тегі, тілдік және антропологиялық ерекшеліктері жөніндегі тұжырымдары этнолингвистикалық тұрғыдан құнды мәлімет береді.

5. Табиғат пен географияны суреттеу. Очеркте Жоңғарияның географиялық кеңістігі, табиғи жағдайы, өсімдік жамылғысы мен жануарлар дүниесі егжей-тегжейлі баяндалады. Бұл сипаттамалар тек ғылыми бақылаулар ғана емес, көркемдік элементтер арқылы әсерлі жеткізілген. Мысалы: «Бұлыңғыр тылсым бір мұнар тұмшалап тұрғандай».

6. Тарихи деректер мен мифологиялық қабат. Шоқан халық аңыздарына, тарихи шежірелерге сүйене отырып, көне қоныстар мен христиандық ескерткіштерге назар аударады. Бұл деректер аймақтың өркениеттік байланыстары мен тарихи көпқабаттылығын айқындайды.

Ш. Уәлихановтың «Жоңғария очерктері» — ғылым мен публицистиканың тоғысқан үлгісі. Онда этнографиялық бақылаулар, тарихи талдау, географиялық деректер және көркем-публицистикалық баяндау шебер ұштасқан. Еңбектің ғылыми құндылығы – Орта Азия халықтарының тұрмысы мен тарихын жан-жақты қамтып, сол дәуірдің әлеуметтік-мәдени жағдайын объективті сипаттай білуінде. Шоқан Уәлихановтың «Жоңғария очерктерінің» басты ерекшеліктерін ғылыми тұрғыда былайша сипаттауға болады:

- *Ғылыми-публицистикалық шолу.* Еңбек таза ғылыми трактат емес, бірақ деректік құндылығы жоғары; сонымен бірге публицистикалық және көркемдік элементтері қатар жүреді. Бұл очеркті әрі ғылыми зерттеу, әрі әдеби шығарма деңгейіне көтереді.

- *Көпқырлылық.* Очеркте география, этнография, тарих, мәдениет, дінтану, саясат сияқты бірнеше саланың мәселелері тоғысқан. Яғни ол тек бір бағытта емес, кешенді түрде жазылған.

- *Автор мүддесінің айқындығы.* Шоқан тек бақылаушы ғана емес, сыншы әрі ойшыл ретінде көрінеді. Ол Орта Азия халықтарының мәдени құлдырауын, діни фанатизмнің ғылымға кері әсерін, әлеуметтік артта қалушылықты ашық көрсетеді.

• *Этнографиялық нақтылық.* Қазақ, қырғыз және жоңғар халықтарының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тұрмысы туралы нақты әрі салыстырмалы мәлімет беріледі. Бұл деректер кейінгі этнолингвистикалық зерттеулерге негіз болды.

• *Көркемдік сипаттау.* Табиғат көріністері, тарихи орындар, халықтың болмысы тек ғылыми дерекпен шектелмей, бейнелі тіл арқылы әсерлі суреттеледі. Бұл очеркке тартымдылық пен оқырманға жақындық береді.

• *Уақытпен үндестігі.* Шоқан еңбегі сол кезеңдегі Ресей империясының ғылыми қызығушылығына жауап береді, бірақ сонымен қатар жергілікті халықтың төл болмысына құрметпен қараған объективті көзқарасты ұсынады.

Қорытынды. «Жоңғария очерктерінің» ерекшелігі – ғылыми нақтылық пен көркемдік бейнелеудің үйлесімі, көпқырлы мазмұны және этнографиялық-тарихи деректердің тереңдігі. Қорыта келе Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктерінің» ерекшеліктерін ғылыми және әдеби қыры бойынша салыстырмалы кесте түрінде ұсынамыз (Кесте 2):

Кесте 2 – Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктеріне» кешенді талдау

Ерекшелігі	Ғылыми қыры	Әдеби қыры
Жанрлық сипаты	Ғылыми еңбекке тән деректер, тарихи-этнографиялық мәліметтер беріледі.	Көркем-публицистикалық баяндау арқылы оқырманға әсер етеді.
Мазмұндық ауқымы	География, этнография, тарих, саясат, дінтану салалары қамтылады.	Кейіпкерлер бейнесі, халық тұрмысы мен табиғат көріністері бейнелі тілмен суреттеледі.
Авторлық ұстаным	Объективті талдау, салыстырмалы сипаттама, ғылыми қорытындылар жасалады.	Авторлық көзқарас, эмоция мен бағалау, сыншыл ой көрініс табады.
Этнографиялық деректер	Қазақ, қырғыз, жоңғар халықтарының әдет-ғұрпы мен тұрмысын нақты деректермен сипаттайды.	Әдет-ғұрыптар мен тұрмысты бейнелі суреттеу арқылы әсерлі жеткізеді.
Тарихи контекст	Аймақтың өркениеттік байланыстары, мәдени құлдырау себептері талданады.	Тарихи оқиғалар халық аңыздары мен мифтер арқылы көркем баяндалады.
Тілдік ерекшелік	Ғылыми стиль элементтері – дәлдік, логикалық талдау, салыстыру.	Әдеби стиль элементтері – метафора, эпитет, бейнелі сөйлемдер.

Қайрат Сақтың «Кәрі құрлық қазақтары бас қосты» очеркіне талдай жасайтын болсақ [18], автор оқырманмен диалог орнатады, мысалы: «Сіз сенесіз бе?», «Шіркін-ай», «Несіне жасырайық?» — бұл оқырманның эмоциялық қатысуын ынталандырады. Ондағы прагматикалық мақсаты – қазақстандық диаспораның мәдени бірлігі мен ұлттық сана-сезімін көрсету, тәжірибені үлгі ету. Негізінен очерк мәтіні логикалық әрі хронологиялық тұрғыда құрылған: Алматыдан жолға шығудан бастап, Швециядағы іс-сапар, конференция, мәдени орталықтар мен мешіттерді аралаумен жалғасады. Әр бөлім нақты оқиғамен басталып, авторлық түсініктеме мен эмоциялық баға арқылы аяқталады. Мәтін эпизодтық құрылымға негізделген: әр эпизод белгілі бір оқиғаға немесе мекенге арналған, соңында авторлық рефлексиямен бекітіледі. Сапар мен тәжірибе баяндалғандықтан, мәтінде көп қолданылатын фигуралық тәсілдер бар. Олар – салыстыру, гипербола, метафоралар. Очеркте эмоциялық баға бар. Автор сапардың қызықты сәттерін, таңданған сәттерін ашық

көрсетеді. Сюжетке енгізілген деректер – жол оқиғалары мен мекендер және адамдар: бұл очеркке деректік (документалдық) сипат береді. Очеркте суреттеу тәсілдері байқалады, көріністерді нақты бейнелеп, оқырманға визуалды әсер қалдырады («Қар күреген техникалардан басқа, қоқыс жинаған кісіні де көрмейсіз»). Очерк публицистикалық және көркемдік элементтерді біріктіреді, яғни полифункционалды стильге ие. Авторлық ұстаным – очерк арқылы қазақ диаспорасының мәдени өмірі мен ұлттық сана-сезімін насихаттау. Бұл очерк сапар баяндау стилінде, бірақ публицистикалық, көркемдік және ақпараттық элементтерді біріктірген көпқызыметті жанр ретінде сипатталады.

Мақалада қазіргі қазақ очеркі жанрының типтері, прагматикасы және функционалдық-коммуникативтік ерекшеліктері қарастырылды. Классикалық публицистикалық туындылардан қазіргі медиаочеркке дейінгі жанрлық өзгеріс, очерктің тарихи-мәдени контексте қалыптасуы және цифрлық ортадағы трансформациясы сараланды. Зерттеу нәтижесінде мынадай тұжырымдар жасалды:

- қазіргі қазақ очеркі ақпараттық, интерпретативтік және бағалаушылық қызметтерді біртұтас атқаратын көпқызыметті жанр ретінде танылады
- жолсапар очеркінің қос қырлы табиғаты ғылыми-деректік нақтылық пен көркем бейнеліліктің үйлесімі арқылы айқындалады
- очерктің прагматикалық ұстанымы ақпарат берумен шектелмейді, ол жасырын диалог, эмоциялық ықпал және мәдени кодтарға жүгіну арқылы көрінеді
- Ш.Уәлихановтың «Жоңғария очерктерінде» ғылыми-деректік баяндау басым болса, Қайрат Сақтың «Кәрі құрлық қазақтары бас қосты» очеркінде риторикалық сұрақ, тікелей үндеу және эмоциялық бағалау арқылы оқырманмен диалог күшейеді

Ұсынылған нәтижелер қазақ очеркінің тарихи даму үдерісін зерттеуде және очерктік мәтіндерді лингвопрагматикалық тұрғыдан талдауда пайдаланылуы мүмкін.

Әдебиеттер

1. Шыңдалиева М.Б. Қазақ очеркі: библиографиялық көрсеткіш / бас ред. Р.Нұрғали, жауапты ред. А.Сейдімбек. – Астана: Күлтегін, 2005. – 96 б.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Собрание сочинений: в 7 т. – М.: Русские словари, 1996. – С. 159-206.
3. Karasik V. I. Linguistic and cultural characteristics of speech genres // Speech Genres. – 2025. – Vol. 20. – №4(48). – P. 380-387. DOI: <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2025-20-4-48-380-387>.
4. Арутюнова Н.Д. Жанры общения // Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / отв. ред. Т. В. Булыгина. – М.: Наука, 1992. – С. 52-56.
5. Бростовская Т.А. Портретный очерк в XXI веке. Искусство представления личности // Медиасреда. – 2018. – №1(13). – С. 80-84.
6. Казакова О. А., Фрик Т. Б. Жанр портретного очерка в современном медиадискурсе: к постановке проблемы // Молодой ученый. – 2010. – № 11 (22). – Т. 1. – С. 218-20. URL: <https://moluch.ru/archive/22/2309/> (қаралды: 25.07.2026).
7. Авдоница Н. С., Богатырёва В. Н. Актуальные тенденции цифровой журналистики и новых медиа // Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема. – 2020. – №2(39). – С. 9-18. DOI: <https://doi.org/10.24411/2227-1384-2020-10017>.
8. Demyanova Y., Abisheva V., Issina G., Beisembayeva A.U., Sherizatova Z. Innovative Strategies of the Storytelling Genre in the Era of New Digital Generation // Forum for Linguistic Studies. – 2025. – Vol. – №9. – P. 1157-1172. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.10551>.
9. Aliqozha B., Avşar Z. The Evolution of Media Culture Studies: A Comparative Bibliometric Approach Using Scopus and Web of Science (2000–2025) // Herald of Journalism. – 2025. – Vol. 77. – №3. – P. 4-14. DOI: <https://doi.org/10.26577/HJ20257731>.
10. Есенова Қ.Ө., Кесікбаева Ә.Қ. Очерктің прозалық жанр ретіндегі ерекшеліктері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2025. – № 2 (151). – Б. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-151-2-206-217>.

11. Morkina J. Language and poetics: Analysis of the conceptions of A. A. Potebnja's followers. Part I: A. A. Potebnja, V. Kharzeev, B. A. Lezin // *Filosofiya Osvity. Philosophy of Education*. – 2019. – Vol. 24. – №1. – P. 154-173.
12. Кузьмичев И.К. Введение в общее литературоведение XXI века: лекции. – Нижний Новгород: Нижегородского государственного ун-та, 2001. – 324 с.
13. Глушков Н.И. Очерк в русской литературе. – Ростов: Ростовский ун-т, 1966. – 76 с.
14. Альжанова А.Б. PR, общественные выступления и новые медиа // PR и СМИ в Казахстане: сборник научных трудов. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 359 с.
15. Шыңдалиева М.Б. Ш. Мұртаза очеркші // М. Әуезов және әлем әдебиеті: халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 231 б.
16. Шыңдалиева М.Б. Очерк жанрының архитектурасы // Қазіргі әдебиеттану мен фольклористиканың теориялық және методологиялық мәселелері: халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 146 б.
17. Уәлиханов Ш. Очерки Джунгарии // Shoqan.kz. URL: https://shoqan.kz/completed/works_djungary/ (қаралды: 25.07.2026).
18. Сақ Қ. Кәрі құрлық қазақтары бас қосты (жолсапар очерк) // Ана тілі. – 2010. – 28 қаңтар. URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/3046> (қаралды: 25.07.2026).

А. КЕСИКБАЕВА, К. О. ЕСЕНОВА, Ф. К. ИСМАИЛОВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

ТИПОВЫЕ ВИДЫ КАЗАХСКОГО ОЧЕРКА И ПРАГМАТИКА ПУТЕВОГО ОЧЕРКА

Аннотация. В статье систематизируются типичные виды казахского очерка и определяются их жанрово-тематические и функциональные особенности. Цель исследования – выявить активно развивающиеся и редко используемые виды современного казахского очерка, а также разграничить художественно-публицистические признаки портретного, проблемного, историко-познавательного, производственного и путевого очерков. Материалом исследования послужили «Очерки Джунгарии» Ч. Валиханова и путевой очерк Кайрата Сака «Казахы Старого Света собрались вместе». При анализе текстов применялись жанрово-типологический, лексико-семантический, сравнительный и прагматический методы. В результате установлено соотношение документальности и субъективного повествования, описаны проявления авторского «я», оценочная семантика, способы установления контакта с адресатом и прагматические функции категорий пространства и времени. Показано, что в очерке Ч. Валиханова преобладает научно-документальное изложение, тогда как в тексте Кайрата Сака диалог с читателем усиливается посредством риторических вопросов, прямых обращений и эмоциональной оценки. Полученные результаты позволяют уточнить современные тенденции развития очеркового жанра в казахской публицистике и художественной прозе и могут быть использованы при лингвопрагматическом анализе очерковых текстов.

Ключевые слова: казахский очерк, путевой очерк, прагматика текста, оценочная семантика, авторское «я», документальность и субъективность, национально-культурная информация, медиатекст.

A. KESIKBAYEVA, K. O. YESSENOVA, F. K. ISMAILOVA
Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

TYPICAL TYPES OF THE KAZAKH FEATURE ESSAY AND THE PRAGMATICS OF THE TRAVEL ESSAY

Annotation. The article systematizes the principal types of the Kazakh feature essay and identifies their thematic, generic, and functional characteristics. The study aims to distinguish actively developing and rarely used forms of the contemporary Kazakh feature essay and to differentiate the literary-journalistic features of portrait, problem-oriented, historical-cognitive, industrial, and travel essays. The research material comprises Chokan Valikhanov's Sketches of Dzungaria and Kairat Sak's travel essay Kazakhs of the Old Continent Gathered Together. The analysis employs genre-typological, lexical-semantic, comparative, and pragmatic methods. The findings clarify the relationship between documentary factuality and subjective narration, the expression of the authorial "I," evaluative semantics, strategies for establishing contact with the addressee, and the pragmatic functions of spatial and temporal categories. Valikhanov's essay is shown to foreground scholarly and documentary narration, whereas Sak's text intensifies dialogue with the reader through rhetorical questions, direct address, and emotional evaluation. The results refine current understandings of the development of the feature essay in Kazakh journalism and literary prose and provide a basis for linguopragmatic analysis of feature-essay texts.

Keywords: Kazakh feature essay, travel essay, text pragmatics, evaluative semantics, authorial "I", documentary factuality and subjectivity, national and cultural information, media text.

References

1. Şyndaliev M.B. Qazaq ocherki: bibliografiyalyq körsetkiş / bas red. R. Nūrğali, jauapty red. A. Seidimbek. – Astana: Kùltegín, 2005. – 96 b.
2. Bahtin M.M. Problema rechevyh janrov // Sobranie sochineni: v 7 t. – M.: Ruskie slovari, 1996. – S. 159-206.
3. Karasik V. I. Linguistic and cultural characteristics of speech genres // Speech Genres. – 2025. – Vol. 20. – №4(48). – P. 380-387. DOI: <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2025-20-4-48-380-387..>
4. Arutunova N.D. Janry obşenia // Chelovecheski faktor v iazyke: komunikasia, modálnöst, deiksis / otv. red. T. V. Bulygina. – M.: Nauka, 1992. – S. 52-56.
5. Brostovskaia T.A. Portretnyi ocherk v XXI veke. İskustvo predstavleniia lichnosti // Mediasreda. – 2018. – №1(13). – S. 80-84.
6. Kazakova O. A., Frik T. B. Janr portretnogo ocherka v sovremennom mediadiskurse: k postanovke problemy // Molodoi uchenyi. – 2010. – № 11 (22). – T. 1. – S. 218-20. URL: <https://moluch.ru/archive/22/2309/> (qaraldy: 25.07.2026).
7. Avdonina N. S., Bogatyröva V. N. Aktuälnye tendensii sifrovoy jurnalistiki i novyh media // Vestnik Priamurskogo gosudarstvennogo universiteta im. Şolom-Aleihema. – 2020. – №2(39). – S. 9-18. DOI: <https://doi.org/10.24411/2227-1384-2020-10017>.
8. Demyanova Y., Abisheva V., Issina G., Beisembayeva A.U., Sherizatova Z. Innovative Strategies of the Storytelling Genre in the Era of New Digital Generation // Forum for Linguistic Studies. – 2025. – Vol. – №9. – P. 1157-1172. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.10551>.
9. Aliqozha B., Avşar Z. The Evolution of Media Culture Studies: A Comparative Bibliometric Approach Using Scopus and Web of Science (2000–2025) // Herald of Journalism. – 2025. – Vol. 77. – №3. – P. 4-14. DOI: <https://doi.org/10.26577/HJ20257731>.
10. Esenova Q.Ö., Kesikbaeva Ä.Q. Ocherktiñ prozalyq janr retindegi erekşelikteri // L.N. Gumilev atyndağy Eurazia ülttyq universitetiniñ Habarşysy. Filologia seriasy. – 2025. – № 2 (151). – B. 206–217. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-151-2-206-217>.
11. Morkina J. Language and poetics: Analysis of the conceptions of A. A. Potebnja's followers. Part I: A. A. Potebnja, V. Kharzeev, B. A. Lezin // Filosofiya Osvity. Philosophy of Education. – 2019. – Vol. 24. – №1. – P. 154-173.

12. Küzmichev İ.K. Vvedenie v obşee literaturovedenie XXI veka: leksii. – Nijni Novgorod: Nijgorodskogo gosudarstvennogo un-t, 2001. – 324 s.
13. Gluşkov N.İ. Oчерк v ruskoj literature. – Rostov: Rostovski un-t, 1966. – 76 s.
14. Äljanova A.B. PR, obşestvennye vystuplenia i novye media // PR i SMİ v Kazahstane: sbornik nauchnyh trudov. – Almaty: Qazaq universiteti, 2014. – 359 s.
15. Şyndaliev M.B. Ş. Mұrtaza очерксі // M. Äuezov және әлем әдебиеті: halyqaralyq ğylymi-teorialyq konferensia materialdary. – Almaty: Qazaq universiteti, 2004. – 231 b.
16. Şyndaliev M.B. Oчерк janrynyñ arhitektonikasy // Qazırǵı әдебиеттану мен фолклористиканыñ teorialyq және metodologialyq мәseleleri: halyqaralyq ğylymi-teorialyq konferensia materialdary. – Almaty: Qazaq universiteti, 2004. – 146 b.
17. Uәlihanov Ş. Oчерки Jungarii // Shoqan.kz. URL: https://shoqan.kz/completed/works_djungary/ (qaraldy: 25.07.2026).
18. Saq Q. Kәri qūrlyq qazaqtary bas qosty (jolsapar очерк) // Ana tılı. – 2010. – 28 qañtar. URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/3046> (qaraldy: 25.07.2026).

Авторлар туралы мәлімет:

Кесікбаева Әсем – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Кесикбаева Асем – докторант Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Kesikbayeva Asem – doctoral student at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Есенова Қалбике Өмірбайқызы – филология ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан.

Есенова Калбике Омирбаевна – доктор филологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Yessenova Kalbike Omirbaikyzy – Doctor of Philological Sciences, Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Исмаилова Фариза Кенжеғалиқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің философия докторы (PhD), Алматы, Қазақстан.

Исмаилова Фариза Кенжеғалиевна – доктор философии (PhD) Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Ismailova Fariza Kenzhegaliqyzy – Doctor of Philosophy (PhD) at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.